

ного відмінка тим, що він буває омонімічним із називним (назви неживих предметів) чи родовим (назви істот). Так само не можна заперечити вокатив тим, що він може бути омонімічним із деякими іншими відмінками (називним, давальним). У цьому випадку вокатив відрізняється від них як своїм значенням, що ми показали вище, так і формальними показниками: важливою тут є інтонація. Так, звичайно в реченні *Що місяцю зіроньки кажуть ясеньки?* (Тич.) з іншою інтонацією – інтонацією вокатива мали б: *Що, місяцю, зіроньки кажуть ясеньки?* Крім того, коли вокатив виступає в реченні підметом, то дієслово-присудок, узгоджуючись із ним, набуває форми 2-ї особи; коли ж таку функцію виконує номінатив, воно набуває форми 3-ї особи. Усі названі формальні показники існують і в російській мові, як і значення вокатива.

Якщо врахувати все сказане про вокатив в українській мові (а це має місце і в інших слов'янських мовах), то стане ще більш переконливою думка О.О.Шахматова про кількість відмінків: "Спільнослов'янська прамова успадкувала з епохи спільноіндоєвропейської сім відмінків, рахуючи в тому числі називний і кличний"¹⁵. Ми додамо лише, що слов'янські мови й зараз мають ці сім відмінків: кличний – теж відмінок, який має своє власне граматичне значення, свою власну форму, у якій іменник (як і в інших) виконує в реченні певні функції і є повноправним його членом, граматично зв'язаним з іншими.

¹Ломоносов М.В. Полное собр. соч. – М., 1952. – Т. 7. – С. 411; ²Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М., 1959. – С. 277; ³Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л., 1941. – С. 261; ⁴Буслаев Ф.И. Указ. раб. – С. 277; ⁵Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка. – М., 1941. – С. 121; ⁶Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1956. – С. 407–408; ⁷Руднев А.Г. Синтаксис осложненного предложения. – М., 1959. – С. 179; ⁸Там же; ⁹Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. 1–2. – С. 100–101; ¹⁰Там же. – С. 101–102; ¹¹Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1961. – С. 171; ¹²Финкель А.М., Баженов Н.М. Современный русский литературный язык. – М., 1951. – С. 388–389; ¹³Кулик Б.М. Знач. праця. – С. 171–172; ¹⁴Кулик Б.М. Знач. праця. – С. 38; ¹⁵Шахматов А.А. Историческая морфология русского языка. – М., 1957. – С. 16.

СЕМАНТИКА

Ніна Клименко,
Київський університет імені Тараса Шевченка

НАЗВИ ОСІБ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

Для сучасного етапу розвитку української мови характерне інтенсивне поповнення її словникового складу численними неологізмами. Різні стилі літературної мови поповнюються неологізмами різного типу. Так, у науково-технічному стилі новотвори найчастіше трапляються серед іменників-назв абстрактних дій, знярядь праці, процесів, серед прикметників-ознак за дією¹. У публіцистичному стилі вони охоплюють велике поле назв осіб, відносних прикметників

і відбивають активні процеси словотворення художнього, наукового й офіційно-ділового стилів, що реалізовані в різних жанрах цього стилю.

Сучасна українська періодика засвідчує продуктивність творення назв осіб-членів або прихильників партій, певних угруповань, до складу яких увіходить суфікс *-ець*. Серед них представлені іменники, похідні від прізвищ лідерів партій: *Ю.Тимошенко – тимошенківці*, *О.Мороз – морозівці*; від назв тимчасових об'єднань: *дев'ятка* (представники 9 партій більшості у Верховній Раді України) – *дев'ятківці*, *трійка* (три партії опозиції – тимошенківці, нашоукраїнці, комуністи) – *тріївці*. У пресі трапляється навіть іменник *президійці* (ті, що сидять у президії). Рідше використовується в цьому розряді слів суфікс *-ник*: *кримінальники*.

Деякі назви членів певної партії, що є новотворами, стають омонімами слів, які вже існують у мові, але з іншими значеннями. Так, іменник *справедливець* трапляється в періодиці як найменування члена партії "Справедливість". Отже, він розвинув нове значення порівняно з тим, яке зафіксоване в словниках української мови раніше – "той, хто бореться за правду, хто відстоює справедливість"². Це ж саме можна сказати про лексему *трудовик* як назву члена партії "Трудова Україна". Тлумачний словник української мови пояснює його в такий спосіб: "у дореволюційній Росії на початку ХХ ст. член дрібнобуржуазної політичної організації народницького напрямку в Державній думі". У сучасній українській розмовній мові слово *трудовик* іменує ще й фахівця з трудового права. Отже, він займає своє місце в такому словотвірному ряді слів, як: *адміністративісти*, *конституціоналісти*, *процесуалісти*, *цивілісти* та *криміналісти*, що є розмовними (крім іменника *криміналіст*) назвами юристів-фахівців у галузі адміністративного, конституційного, процесуального (цивільного або кримінального) права. До нього близький інший ряд, де є розмовний іменник *державознавець* (фахівець з державного права) поряд з поширеною в українській мові і зафіксованою словниками лексемою *правознавець*. Цей останній з другою основою *-знавець* в українській мові традиційно називає фахівців певних галузей знання, наприклад: *літературознавець*, *мовознавець*, *музикознавець*, *театрознавець*, *шевченкознавець*, *франкознавець* та ін. Згаданий словотвірний тип продовжує бути активним і в наш час. Його поповнюють нові слова на зразок: *кремлезнавець*.

У пресі набув поширення іменник *нашоукраїнець*, що називає члена партії "Наша Україна" і продовжує ряд слів, утворених композитно-суфіксальним способом та засвідчених словниками української мови, пор.: *землеволець* (член партії "Земля і воля"), *народоволець* (член партії "Народна воля"). Щойно згадані похідні можна доповнити іменником *народовладці*, тобто члени групи "Народовладдя". Цей словотвірний тип зараз став активним. Його як зразок використовують для називання членів редколегій газет. Так, у "Голосі України" опубліковано привітання, в якому журналісти цієї газети названі *голосоукраїнцями*.

Періодика засвідчує продуктивність творення іменників-найменувань працівників певних установ. Одні з них оформлені суфіксом *-ець*: *урядовці*, *посадовці*. Деякі з них мотивовані іменниками, що є повними назвами і водночас можуть

бути абревіатурами. Від цих останніх якраз і утворюються назви членів певного колективу людей: *зеленбудівці* (працівники, що відповідають за зелені насадження в місті), *спецназівці*, *ОУПівці*, *УБОЗівці* (представники Управління боротьби з організованою злочинністю), *томаківці* (від назви виробництва ТОМАК). Щойно названі слова відрізняються від новоутворених абревіатур-назв осіб з суфіксом *-ець*, що є скороченнями словосполучень іншого типу: *фахівець* з *ветеринарії* – *ветфахівець*. Іншим активним суфіксом назв осіб є *-ник*: *даїшник*, що за значенням асоціюється з такими похідними, як *сільгоспвиробник*, *сільгосптоваровиробник* (від виробник сільськогосподарських товарів). Вони виникають на основі словосполучень з об'єктними відношеннями складників.

Як і раніше, така мотивація рідкісна в називанні мешканців: *кремгесівці* (працівники Кременчуцької ГЕС та жителі району поблизу неї). Неологізм *автопокупець* засвідчує активність творення у сучасній мові перехідного типу між абревіатурами і композитами, адже він є наслідком згортання словосполучень з об'єктним відношенням компонентів. Один із них (основа *авто-*) співвідносний з іменником *автомобіль*, інший – з віддіслівним іменником (пор. ще *автолюбитель*). Ця ж перша основа трапляється і в таких новотворах, як *автокредит* (автомобілі в кредит) і *автокооператив* (кооператив власників автомобілів).

Назви осіб відбивають дві тенденції запозичення іншомовних слів у сучасній українській періодиці. Одні з них позначають нові реалії суспільно-політичного та культурного життя: *артмейкер*, *іміджмейкер*, *турменеджер*. Інші є даниною моди, наприклад, *омбудсмен* (про правозахисника Ніну Карпачову). Під впливом моди на запозичені слова, а, можливо, ще й через тяжіння до економії мовних засобів активізувалися деякі моделі слів з іншомовними елементами, що витісняють еквівалентні словосполучення української мови. Так, упродовж останніх років у періодиці Голову Ради Міністрів називають виключно *прем'єр-міністром*, а його заступників *віце-прем'єр-міністрами*. Раніше з елементом *віце-* були усталеними лише назви заступників президентів академії наук, що називалися і називаються *віце-президентами*. Журналісти вперто іменують Голову Верховної Ради України *спікером*, а голів міської влади – *мерами*. На сьогодні в пресі чітко розмежувалися функції слів *глава* (архаїзована лексема з високого стилю) у назвах *глава держави*, *глава уряду* та *голова* (для найменування високопосадовців нижчого підпорядкування) – *голова адміністрації*.

Під впливом зразків американізованого багатолюдного шоу з'явилися такі лексикалізовані й локалізовані в часі штампи=характеристики людей, як: *людина року*, *красуня-2002*, *бабуся-2002*, *регіональний лідер року*, *менеджер року*, *фінансист року*, *промисловець року*, *лідер малого та середнього бізнесу року*, *аграрій року*. Цікаво, що до них приєднуються і предметні назви: *національно-торговельна марка року*.

У нових умовах "оживають" словотвірні типи і суфікси, що були раніше зараховані до непоширених. Сказане стосується, наприклад, запозиченого в українській мові суфікса *-ант/-янт*, що відомий у таких словах, як: *адресант*, *демонстрант*, *дипломант*, *диспутант*, *дисертант*, *комедіант*, *маніфестант*, *музикант*, *презентант*, *проектант* та ін., а також суфікса *-ій*:

аграрій, пролетарій, парламентарій. У сьогоднішній періодиці трапляються іменники на зразок: *пробант* (називає людину, що запрошена покуштувати мінеральну воду, молоко, каву тощо, на відміну від професійних дегустаторів), *підписант* (іменує представника більшості, що підписує єдину угоду), *європарламентарій* (член Європарламенту).

Помітне пришвидшене засвоєння запозичених слів. Так, до вже існуючого слова *телевізійники* (працівники телебачення) приєдналися *мас-медійники* (представники засобів масової інформації), *глобалісти* змогли стати *антиглобалістами*, *партнери* – *бізнес-партнерами*, *турист* став ще й *велотуристом*. Здобули права громадянства *симпатики* та *антипатики*. У газетах та журналах, крім редакторів, головних редакторів, головредів, з'явилися *шеф-редактор* та *білд-редактор*, виборці стали *електоратом* (і кореспонденти вже пасуться на *електоральних пасовищах* та спостерігають у Верховній Раді *прем'єраду* та *спікеріаду*).

У періодиці відчутно послабилися вимоги до виконання правил творення іменників жіночого роду від іменників чоловічого роду як офіційних назв на позначення стійких занять. У тижневику "ГіК" пишуть знову про *поетку* Анну Ахматову (таке вже слово було в 20-ті роки ХХ століття), молоду художницю-членкиню молодіжної секції Спілки художників України та про провідну *телекритикесу*.

Назви осіб легко стають стилістично, здебільшого негативно, забарвленими композитними словами завдяки приєднанню основ *псевдо-*, *аут-*, *екс-*, що самі є маркованими стилістично, позначаючи несправжність або колишність якоїсь ознаки особи чи перебування її поза обов'язками, виконуваними раніше: *псевдозахисники*, *псевдоспеціалісти*, *псевдоприклад*, *аутсайтери* (розвитку демократії), *екс-воротар*.

У цю орбіту потрапляють іменники-юкстапозити на зразок: *мени-вумени*, *депутати-перекинчики*, *політики-нездари*, *кліматологи-песимісти*, *пожежники-вогнеборці*, що є стилістично забарвленими словами і традиційно використовуються в українській літературній мові для посилення виразності. Більшість із них залишаються авторськими новотворами. Досить тут пригадати деякі приклади з української художньої повоєнної прози, що зібрані в частотному словнику: *актор-нездара*, *анархіст-індивідуаліст*, *атеїст-антимарксист*, *інженер-бракороб*, *сфрейтор-фюрер*³. Інший характер у юкстапозитів, що підкреслюють фах людини і не мають стилістичного забарвлення. Такі слова входять до словників як кваліфікатори різних спеціальностей: *інженер-будівельник*, *інженер-механік*, *інженер-електрик*, *інженер-економіст*. Кількість слів цього типу постійно зростає у періодиці і швидко переходить до лексики мови: *лікар-психіатр*, *лікар-імунолог*, *лікар-дієтолог*.

Останнім часом стають численними юкстапозити, в яких перший складник визначає професійну орієнтацію особи: *бізнес-леді*, *прес-секретар*, *прес-аташе*.

Перегляд норм української літературної мови, прийнятих у радянські часи, з одного боку, веде до заміни покручів, що з'явилися в її лексиконі під впливом російської мови, словами, які відповідають правилам її словотвірної системи. Замість *відпочиваючі*, *дискутуючі*, *мітингуючі*, *перевіряючі* тепер використовують *відпочивальники*, *дискутувальники*, *мітингувальники*, *пе-*

ревірляльники. З другого, до переміщення слів, несправедливо відкинутих на периферію лексичної системи мови, в її ядро: іракський *військовик* (поруч з солдат, боєць), *посадовець* (співіснує з іменником чиновник), *поціновувач*, *поціновувач* (що є синонімом шанувальника).

Аналіз лише одного розряду слів=похідних іменників, що називають особи за їхньою професією або належністю до певної партії чи угруповання, у періодиці свідчить про активізацію в сучасній українській мові їхнього творення за допомогою суфіксального способу словотворення і таких її суфіксів, як *-ець*, *-ник*. У багатьох випадках вона зумовлена зростанням політичної активності громадян України, виникненням значної кількості партій і необхідністю називання її членів.

Помітною є перебудова в словотвірній системі мови під впливом перегляду мовних норм, усунення слів, побудованих за тими моделями, продуктивність яких збільшувалася штучно за культивованими зразками російської мови. Водночас зростає кількість слів-запозичень серед найменувань цього типу, відбувається швидке засвоєння, вростання їх у лексикон української мови.

¹Клименко Н.Ф. Неологізми в сучасному українському науково-технічному стилі // Українське мовознавство. – К., 2000. – Вип. 22. – С. 24–25; ²Частотний словник сучасної української художньої прози. – К., 1981. – Т. 2; ³Словник сучасної української мови : У 11 т. – К., 1970–1981. – С. 498.

*Тетяна Михайлова,
Харківський військовий університет*

СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Сутність синонімічних відношень у термінології. Сьогодні майже всі вітчизняні та зарубіжні мовознавці визнають природність і неминучість синонімічних відношень між термінами як вияв загальномовних процесів, проте залишаються дискусійними деякі проблеми: з'ясування меж термінологічної синонімії, визначення критеріїв синонімічності в термінології, роль термінів-синонімів, шляхи усунення синонімії з українських терміносистем, особливості фіксації синонімічних термінів у словниках тощо. Така дискусійність зумовлена, на наш погляд, кількома причинами: неоднозначним тлумаченням синонімії в загальнолітературній мові, суперечливим розумінням сутності терміна як лінгвістичної одиниці, відсутністю порівняльних досліджень із синонімії в різних терміносистемах тощо. Досліджуючи синонімію в українській науково-технічній термінології (УНТТ), ми користуємося номінаціями "терміни-синоніми", "термінологічні синоніми" й "синонімічні терміни".

Виділяючи синоніми в УНТТ, беремо до уваги насамперед співвіднесеність значення кожного терміна з поняттям. Ми підтримуємо термінологів, які вважають, що терміни-синоніми називають те саме поняття, що, на перший погляд, свідчить про їхню схожість із загальномовними синонімами. Проте терміни номінують наукові поняття, які виникають унаслідок глибокого вивчення природи й сутності явищ, належать до сфери наукового знання, тобто знаходяться на ви-